

| इति द्वितीयं मण्डलं समाप्तम् ।

| अथ तृतीयं मण्डलम् ।

(23)

1

(म.3, अनु.1)

ऋषिः विश्वामित्रः गाथिनः

छन्दः त्रिष्टुप्

देवता अग्निः

सोमस्य मा त्वसं वक्ष्यग्रे वह्निं चकर्थं विदथे यजध्वे |
देवाँ अच्छा दीद्यद्युञ्जे अद्रिं शमाये अग्रे तन्वं जुषस्व || 1 ||
प्राञ्चं यज्ञं चकृम् वर्धतां गीः समिद्धिरग्निं नमसा दुवस्यन् ||
दिवः शशासुर्विदथा कवीनां गृत्साय चित्तवसें गातुमीषुः || 2 ||
मयो दधे मेधिरः पूतदक्षो दिवः सुबन्धुर्जनुषा पृथिव्याः |
अविन्दन्नु दर्शतमप्स्वन्तर्देवासो अग्निमपसि स्वसृणाम् || 3 ||
अवर्धयन्त्सुभगं सप्त यद्हीः श्वेतं जज्ञानमरुषं महित्वा |
शिशुं न जातमभ्यारुरश्वा देवासो अग्निं जनिमन्वपुष्यन् || 4 ||
शुक्रेभिरङ्गै रज आततन्वान् क्रतुं पुनानः क्विभिः प्वित्रैः |
शोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः || 5 ||
वव्राजा सीमनदतीरदब्धा दिवो यद्हीरवसाना अनग्राः |
सना अत्र युवतयः सयोनीरेकुं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः || 6 ||
स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनौ स्रवथे मधूनाम् |
अस्थुरत्र धेनवः पिन्वमाना मही दुस्मस्य मातरा समीची || 7 ||
बभ्राणः सूनो सहसो व्यद्यौदधानः शुक्रा रभसा वपूषि |
श्रोतन्ति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृधे काव्येन || 8 ||
पितुश्चिदूर्ध्वजनुषा विवेद व्यस्य धारा असृजद्वि धेनाः |
गुहा चरन्तुं सखिभिः शिवेभिर्दिवो यद्हीभिर्न गुहा बभूव || 9 ||
पितुश्च गर्भं जनितुश्च बभ्रे पूर्वैरेको अधयत्पीप्यानाः |
वृष्णो सपत्नी शुचये सबन्धु उभे अस्मै मनुष्येर्नि पाहि || 10 ||
उरौ महौ अनिब्रधे ववर्धापो अग्निं यशसः सं हि पूर्वाः |
ऋतस्य योनावशयद्वमूना जामीनामग्रिरपसि स्वसृणाम् || 11 ||
अक्रो न बभ्रिः समिथे महीनां दिदृक्षेयः सूनवे भाक्त्रजीकः |
उदुस्रिया जनिता यो जजानापां गर्भो नृतमो यद्हो अग्निः || 12 ||
अपां गर्भं दर्शतमोषधीनां वना जजान सुभगा विरूपम् |

देवासंश्चिन्मनसा सं हि जग्मुः पनिष्ठं जातं त्वसं दुवस्यन्	॥ 13 ॥
बृहन्त इद्धानवो भारुज्जीकमग्निं संचन्त विद्युतो न शुक्राः	
गुहैव वृद्धं सदासि स्वे अन्तरपार ऊर्वे अमृतं दुहानाः	॥ 14 ॥
ईळे च त्वा यजमानो हविर्भिरीळे सखित्वं सुमतिं निकामः	
देवैरवो मीमीहि सं जरित्रे रक्षा च नो दम्येभिरनीकैः	॥ 15 ॥
उपक्षेतारस्तव सुप्रणीतेऽग्रे विश्वानि धन्या दधानाः	
सुरेतसा श्रवसा तुञ्जमाना अभि ष्याम पृतनायूरदेवान्	॥ 16 ॥
आ देवानामभवः केतुरग्रे मन्द्रो विश्वानि काव्यानि विद्वान्	
प्रति मतां अवासयो दमूना अनु देवान्त्रिथिरो यासि साधन्	॥ 17 ॥
नि दुरोणे अमृतो मर्त्यानां राजा ससाद विदथानि साधन्	
घृतप्रतीक उर्विया व्यद्यौदग्निर्विश्वानि काव्यानि विद्वान्	॥ 18 ॥
आ नो गहि सुख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिरूतिभिः सरण्यन्	
अस्मे रयिं बहुलं संतरुत्रं सुवाचं भागं यशसं कृधी नः	॥ 19 ॥
एता ते अग्रे जनिमा सनानि प्र पूर्याय नूतनानि वोचम्	
महान्ति वृष्णे सर्वना कृतेमा जन्मंजन्मन् निहितो जातवैदाः	॥ 20 ॥
जन्मंजन्मन् निहितो जातवैदा विश्वामित्रेभिरिध्यते अजस्रः	
तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम	॥ 21 ॥
इमं यज्ञं सहसावन् त्वं नो देवत्रा धैहि सुक्रतो रराणः	
प्र यंसि होतर्बृहतीरिषो नोऽग्रे महि द्रविणमा यजस्व	॥ 22 ॥
इळामग्रे पुरुदंसं सनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध	
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्रे सा ते सुमतिभूत्वस्मे	॥ 23 ॥

(15)

2

(म.3, अनु.1)

ऋषिः विश्वामित्रः गाथिनः

छन्दः जगती

देवता वैश्वानरः अग्निः

वैश्वानराय धिषणामृतावृधे घृतं न पूतमग्रये जनामसि	
द्विता होतारं मनुषश्च वाघतो धिया रथं न कुलिशः समृण्वति	॥ 1 ॥
स रोचयञ्जनुषा रोदसी उभे स मात्रोरभवत्पुत्र ईड्यः	
हव्यवाळग्निरजरश्चनोहितो दूळभो विशामतिथिर्विभावंसुः	॥ 2 ॥
क्रत्वा दक्षस्य तरुषो विधर्मणि देवासो अग्निं जनयन्त चित्तिभिः	
रुरुचानं भानुना ज्योतिषा महामत्यं न वाजं सनिष्यन्नुप ब्रुवे	॥ 3 ॥
आ मन्द्रस्य सनिष्यन्तो वरेण्यं वृणीमहे अहयं वाजमृगिर्यम्	
रातिं भृगूणामुशिजं क्विक्रतुमग्निं राजन्तं दिव्येन शोचिषा	॥ 4 ॥

अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना वाजश्रवसमिह वृक्तर्बर्हिषः	
यत्सुचः सुरुचं विश्वदैव्यं रुद्रं यज्ञानां साधदिष्टिमपसाम्	॥ 5 ॥
पार्वकशोचे तव हि क्षयं परि होतर्यज्ञेषु वृक्तर्बर्हिषो नरः	
अग्रे दुर्व इच्छमानासु आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः	॥ 6 ॥
आ रोदसी अपृणदा स्वर्महज्जातं यदेनमपसो अधारयन्	
सो अध्वराय परि णीयते क्विरत्यो न वाजसातये चनोहितः	॥ 7 ॥
नमस्यत हव्यदातिं स्वध्वरं दुवस्यत दम्यं जातवेदसम्	
रथीर्ऋतस्य बृहतो विचर्षणिरग्निर्देवानामभवत्पुरोहितः	॥ 8 ॥
तिस्रो यद्वस्यं समिधः परिज्मनोऽग्रेरपुनन्नृशिजो अमृत्यवः	
तासामेकामदधुर्मर्त्ये भुजमु लोकमु द्वे उप जामिमीयतुः	॥ 9 ॥
विशां क्विं विशपतिं मानुषीरिषः सं सीमकृण्वन्त्स्वर्धितिं न तेजसे	
स उद्वतो निवतो याति वेविषत्स गर्भमेषु भुवनेषु दीधरत्	॥ 10 ॥
स जिन्वते जठरेषु प्रजज्ञिवान्वृषां चित्रेषु नानदन्न सिंहः	
वैश्वानरः पृथुपाजा अमर्त्यो वसु रत्ना दयमानो वि दाशुषे	॥ 11 ॥
वैश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहद्विवस्पृष्टं भन्दमानः सुमन्मभिः	
स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनं समानमज्मं पर्येति जागृविः	॥ 12 ॥
ऋतावानं यज्ञियं विप्रमुक्थ्यश्मा यं दुधे मातरिश्वां दिवि क्षयम्	
तं चित्रयामं हरिकेशमीमहे सुदीतिमग्निं सुविताय नव्यसे	॥ 13 ॥
शुचिं न यामन्निषिरं स्वर्दृशं केतुं दिवो रौचनस्थामुषुर्बुधम्	
अग्निं मूर्धानं दिवो अप्रतिष्कृतं तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत्	॥ 14 ॥
मन्द्रं होतारं शुचिमद्वयाविनं दमूनसमुक्थ्यं विश्वचर्षणिम्	
रथं न चित्रं वपुषाय दर्शतं मनुर्हितं सदमिद्राय ईमहे	॥ 15 ॥

(11)

3

(म.3, अनु.1)

ऋषिः विश्वामित्रः गाथिनः	छन्दः जगती	देवता वैश्वानरः अग्निः
--------------------------	------------	------------------------

वैश्वानराय पृथुपाजसे विपो रत्ना विधन्त धरुणेषु गातवे	
अग्निर्हि देवां अमृतो दुवस्यत्यथा धर्माणि सनता न दूदुषत्	॥ 1 ॥
अन्तर्दूतो रोदसी दुस्म ईयते होता निषत्तो मनुषः पुरोहितः	
क्षयं बृहन्तं परि भूषति द्युभिर्देवेभिरग्निरिषितो धियावसुः	॥ 2 ॥
केतुं यज्ञानां विदथस्य साधनं विप्रासो अग्निं महयन्त चित्तिभिः	
अपांसि यस्मिन्नधि संदुर्गिरस्तस्मिन्त्सुम्नानि यजमान आ चके	॥ 3 ॥
पिता यज्ञानामसुरो विपश्चितां विमानमग्निर्वयुनं च वाघताम्	
आ विवेश रोदसी भूरिवर्षसा पुरुप्रियो भन्दते धामभिः कविः	॥ 4 ॥

चन्द्रमग्निं चन्द्ररथं हरिव्रतं वैश्वानरमप्सुषदं स्वर्विदम्	
विगाहं तूर्णिं तविषीभिरावृतं भूर्णिं देवास इह सुश्रियं दधुः	॥ 5 ॥
अग्निर्देवेभिर्मनुषश्च जन्तुभिस्तन्वानो यज्ञं पुरुपेशसं धिया	
रथीरन्तरीयते सार्धदिष्टिभिर्जीरो दर्मना अभिशस्तिचातनः	॥ 6 ॥
अग्रे जरस्व स्वपत्य आयुन्यूर्जा पिन्वस्व समिषो दिदीहि नः	
वयांसि जिन्व बृहतश्च जागृव उशिग्देवानामसि सुकृत्तुर्विपाम्	॥ 7 ॥
विशपतिं युहमतिथिं नरः सदा यन्तारं धीनामुशिजं च वाघताम्	
अध्वराणां चेतनं जातवेदसं प्र शंसन्ति नमसा जूतिभिर्वृधे	॥ 8 ॥
विभावा देवः सुरणः परि क्षितीरग्निर्बभूव शर्वसा सुमद्रथः	
तस्य व्रतानि भूरिपोषिणो व्यमुप भूषेम् दम् आ सुवृक्तिभिः	॥ 9 ॥
वैश्वानर तव धामान्या चके येभिः स्वर्विदभवो विचक्षण	
जात आपृणो भुवनानि रोदसी अग्रे ता विश्वा परिभूरसि त्मना	॥ 10 ॥
वैश्वानरस्य दुंसनाभ्यो बृहदरिणादेकः स्वपस्यया कविः	
उभा पितरा महयन्नजायताग्निर्घावापृथिवी भूरिरेतसा	॥ 11 ॥

(11)

4

(म.3, अनु.1)

ऋषिः विश्वामित्रः गाथिनः	छन्दः त्रिष्टुप्	देवता इध्मः, समिद्धः अग्निः वा 1,
तनूनपात् 2, इळः 3, बर्हिः 4, देवीद्वारः 5, उषासानक्ता 6, दैव्यौ होतारौ प्रचेतसौ 7, तिस्रः देव्यः		
सरस्वतीळाभारत्यः 8, त्वष्टा 9, वनस्पतिः 10, स्वाहाकृतयः 11		

समित्समित्सुमना बोध्यस्मे शुचाशुचा सुमतिं रासि वस्वः	
आ देव देवान्यजथाय वक्षि सखी सखीन्त्सुमना यक्ष्यग्रे	॥ 1 ॥
यं देवासस्त्रिरहन्नायजन्ते दिवेदिवे वरुणो मित्रो अग्निः	
सेमं यज्ञं मधुमन्तं कृधी नस्तनूनपाद्घृतयोनिं विधन्तम्	॥ 2 ॥
प्र दीधितिर्विश्ववारा जिगाति होतारमिळः प्रथमं यजध्वै	
अच्छा नमोभिवृषभं वन्दध्वै स देवान्यक्षदिषितो यजीयान्	॥ 3 ॥
ऊर्ध्वो वां गातुरध्वरे अकार्यूर्ध्वा शोचीषि प्रस्थिता रजांसि	
दिवो वा नाभा न्यसादि होता स्तृणीमहि देवव्यचा वि बर्हिः	॥ 4 ॥
सप्त होत्राणि मनसा वृणाना इन्वन्तो विश्वं प्रति यन्नृतेन	
नृपेशसो विदथेषु प्र जाता अभीज्ञं यज्ञं वि चरन्त पूर्वाः	॥ 5 ॥
आ भन्दमाने उषसा उपाके उत स्मयेते तन्वाज्ञं विरूपे	
यथा नो मित्रो वरुणो जुजोषदिन्द्रो मरुत्वा उत वा महोभिः	॥ 6 ॥
दैव्या होतारा प्रथमा न्यञ्जे सप्त पृक्षासः स्वधया मदन्ति	
ऋतं शंसन्त ऋतमित्त आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः	॥ 7 ॥

आ भारती भारतीभिः सजोषा इळा देवैर्मनुष्येभिरग्निः	
सरस्वती सारस्वतेभिर्वाक् तिस्रो देवीर्बहिरेदं संदन्तु	॥ 8 ॥
तन्नस्तुरीपमधं पोषयित्वा देवं त्वष्टृवि रराणः स्यस्व	
यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्तग्रावा जायते देवकामः	॥ 9 ॥
वनस्पतेऽवं सृजोप देवान्निर्हविः शमिता सूदयाति	
सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेदं	॥ 10 ॥
आ याह्यग्रे समिधानो अर्वाङ्निन्द्रेण देवैः स्रथं तुरेभिः	
बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्ताम्	॥ 11 ॥

(11)

5

(म.3, अनु.1)

ऋषिः विश्वामित्रः गाथिनः	छन्दः त्रिष्टुप्	देवता अग्निः
--------------------------	------------------	--------------

प्रत्यग्निरुषसश्चेकितानोऽबोधि विप्रः पदवीः कवीनाम्	
पृथुपाजा देव्यद्भिः समिद्धोऽप द्वारा तमसो वह्निरावः	॥ 1 ॥
प्रेह्यग्निरावृधे स्तोमैभिर्गीभिः स्तोतृणां नमस्य उक्थैः	
पूर्वीर्ऋतस्य संदृशश्चकानः सं दूतो अद्यौदुषसो विरोके	॥ 2 ॥
अधाय्यग्निरानुषीषु विक्ष्वंपां गर्भो मित्र ऋतेन साधन्	
आ हर्यतो यजतः सान्वस्थादभूदु विप्रो हव्यो मतीनाम्	॥ 3 ॥
मित्रो अग्निर्भवति यत्समिद्धो मित्रो होता वरुणो जातवेदाः	
मित्रो अध्वर्युरिषिरो दमूना मित्रः सिन्धूनामुत पर्वतानाम्	॥ 4 ॥
पाति प्रियं रिपो अग्रं पदं वेः पाति यद्वश्चरणं सूर्यस्य	
पाति नाभा सप्तशीर्षाणमग्निः पाति देवानामुपमादमृष्वः	॥ 5 ॥
ऋभुश्चक्र ईड्यं चारु नाम विश्वानि देवो व्युनानि विद्वान्	
ससस्य चर्म घृतवत्पदं वेस्तदिदग्री रक्षत्यप्रयुच्छन्	॥ 6 ॥
आ योनिमग्निर्घृतवन्तमस्थात्पृथुप्रगाणमुशन्तमुशानः	
दीद्यान्ः शुचिर्ऋष्वः पावकः पुनः पुनर्मातरा नव्यसी कः	॥ 7 ॥
सद्यो जात ओषधीभिर्ववक्षे यदी वर्धन्ति प्रस्वो घृतेन	
आपेइव प्रवता शुम्भमाना उरुष्यदग्निः पित्रोरुपस्थे	॥ 8 ॥
उदु हृतः समिधा यद्वो अद्यौद्वर्षीन्दिवो अधि नाभा पृथिव्याः	
मित्रो अग्निरिड्यो मातरिश्वा दूतो वक्षद्यजथाय देवान्	॥ 9 ॥
उदस्तम्भीत्समिधा नार्कमृष्वोऽग्निर्भवन्नृत्तमो रोचनानाम्	
यदी भृगुभ्यः परि मातरिश्वा गुहा सन्तं हव्यवाहं समीधे	॥ 10 ॥
इळामग्रे पुरुदंसं सनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध	
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्रे सा ते समतिभूत्वस्मे	॥ 11 ॥

ऋषिः विश्वामित्रः गाथिनः

छन्दः त्रिष्टुप्

देवता अग्निः

प्र कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीचीं नयत देवयन्तः	
दक्षिणावाङ्गाजिनी प्राच्येति हविर्भरन्त्यग्रये घृताचीं	॥ 1 ॥
आ रोदसी अपृणा जायमान उत प्र रिक्था अध नु प्रयज्यो	
दिवश्चिदग्रे महिना पृथिव्या वच्यन्तां ते वह्नयः सप्तजिह्वाः	॥ 2 ॥
द्यौश्च त्वा पृथिवी यज्ञियासो नि होतारं सादयन्ते दमाय	
यदी विशो मानुषीर्देवयन्तीः प्रयस्वतीरीळते शुक्रमर्चिः	॥ 3 ॥
महान्तस्र्धस्थे ध्रुव आ निषत्तोऽन्तर्धावा माहिने हर्यमाणः	
आस्क्रे सपत्नी अजरे अमृक्ते सबर्दुघे उरुगायस्य धेनू	॥ 4 ॥
व्रता ते अग्रे महतो महानि तव क्रत्वा रोदसी आ तंतन्थ	
त्वं दूतो अभवो जायमानस्त्वं नेता वृषभ चर्षणीनाम्	॥ 5 ॥
ऋतस्य वा केशिना योग्याभिर्घृतस्नुवा रोहिता धुरि धिष्व	
अथा वह देवान्देव विश्वान्त्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः	॥ 6 ॥
दिवश्चिदा ते रुचयन्त रोका उषो विभातीरनु भासि पूर्वाः	
अपो यदग्र उशध्रुग्वनेषु होतुर्मन्द्रस्य पुनयन्त देवाः	॥ 7 ॥
उरौ वा ये अन्तरिक्षे मदन्ति दिवो वा ये रोचने सन्ति देवाः	
ऊमा वा ये सुहवांसो यजत्रा आयेमिरे रथ्यो अग्रे अश्वाः	॥ 8 ॥
ऐभिरग्रे स्रथं याह्यर्वाङ् नानारथं वा विभवो ह्यश्वाः	
पत्नीवतस्त्रिंशत् त्रींश्च देवाननुष्वधमा वह मादयस्व	॥ 9 ॥
स होता यस्य रोदसी चिदुर्वी यज्ञयज्ञमभि वृधे गृणीतः	
प्राचीं अध्वरेव तस्थतुः सुमेके ऋतावरी ऋतजातस्य सत्ये	॥ 10 ॥
इळामग्रे पुरुदंसं सनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध	
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्रे सा ते सुमतिभूत्वस्मे	॥ 11 ॥

| इति द्वितीयाष्टके अष्टमोऽध्यायः समाप्तः ।

| इति द्वितीयाष्टकः समाप्तः ।